

Het Jodendom door de bril van een rabbijn

Tamarah Benima

Het Jodendom is de beschaving van een klein volk, het Joodse, dat 1500 jaar een eigen territorium had, maar door politieke en economische omstandigheden over de hele wereld verspreid is geraakt. Zoals alle beschavingen, de Mesopotamische, Egyptische, Chinese, Griekse, Romeinse, Inca, Azteekse enzovoort is de Joodse beschaving van huis uit een religieuze. Dat wil zeggen dat het de literatuur, historische verhalen, jurisprudentie, levenswijze enzovoort in religieuze taal vervat. Dat bleef zo tot ongeveer tweehonderd jaar geleden, toen Joden door het verkrijgen van burgerrechten in de Europese landen sterk begonnen te accultureren en seculariseren. In de islamitische landen is die secularisatie veel langzamer verlopen. Dat betekent dat het Jodendom voor geen enkele Jood een uitsluitend religieuze inhoud heeft en dat maximaal tien procent een volledig joods-religieuze leefwijze nastreeft. Zeker met de opkomst van de zionistische beweging in de late negentiende eeuw en de stichting van de staat Israël in 1948 is het nationale element veel belangrijker geworden. De Sjoa, waarin ook niet-religieus levende Joden van het leven werden beroofd, heeft die trend versterkt. Anders gezegd, het jodendom als godsdienst heeft een levenswijze vormgegeven, die door een minderheid van het Joodse volk wordt geleefd. Ook Joden, bijvoorbeeld in Israel, die veel van de joodse religieuze gebruiken naleven – besnijdenis, *bar* of *bat mitzwa*, *mezoeza*, voedselwetten, joods begraven – ervaren dat niet als ‘religieus leven’, maar als levensvormen die bij hun Joodse identiteit horen.

Hoe is die joodse levenswijze tot stand gekomen? Jodendom is een juridisch vormgegeven godsdienst; geloven in God was ooit een axioma, een vanzelfsprekendheid, maar is niet cruciaal om Jood te zijn. Ook wie niet gelooft (de meerderheid is ietsist, agnost of atheïst) blijft Jood. Het gaat om de manier van leven. Die is afgeleid van enerzijds de 613 geboden en verboden die zijn gegeven in *Tanach* (Oude Testament) en anderzijds de geboden en verboden in de *Misjna* (de rond het jaar 200 opgeschreven Mondelinge Overlevering, die naast *Tanach* functioneerde). Wie 613 veel vindt, Nederland heeft 2000 wetten, plus duizenden ministeriële maatregelen, koninklijke besluiten en algemene maatregelen van bestuur. Omdat de formulering van de geboden en verboden meestal tot zeer veel vragen leidt, is er een rijke, nog steeds doorlopende cultuur van interpretatie en juridische beslissingen. Die beslissingen worden genomen door rabbijnen, die feitelijk juristen zijn. De traditie omvat een oceaan van vragen aan en antwoorden van rabbijnen en experts; Jodendom zonder traditie is onbestaanbaar.

De geboden en verboden worden in het Hebreeuws ‘*mitswot*’ genoemd, het meervoud van *mitswa*, van het werkwoord opdragen/verplichten. Een mitswa is een religieuze verplichting, opgelegd door de Eeuwige met als doel een harmonieuze, rechtvaardige samenleving te creëren waarin het individu het goede kan doen en volledig tot zijn recht komt. Voor mijzelf gebruik ik vaak de brede vertaling: een mitswa is een zegen brengende religieuze verplichting. Het geheel van mitswot wordt ‘*halacha*’ genoemd, van het werkwoord ‘gaan’. Meestal wordt halacha vertaald met ‘wet’. Dat is eigenlijk een ongelukkige term, omdat ‘wet’ een gereedschap is en niet de doelstelling: liefde en bescherming. ‘Halacha’ is eerder synoniem met ‘Tao’, of ‘Gulden Middenweg’.

Er zijn mitswot voor de hele mensheid: voortplanting, rentmeesterschap, geen bloed eten, niet moorden, geen ontucht plegen, geen levend dier eten, niet stelen enzovoort, en mitswot die specifiek voor Joden en/of het Joodse volk zijn. De mitswot voor Joden beslaan het hele

leven: werk, seks, voortplanting, rust, voedsel, het verdienen van een inkomen, landbouw, handel, juridische verdragen, liefdadigheid, civiel recht, schaderecht, oorlog(srecht), offers, priesterschap, trouwen, echtscheiding, weduwschap, Tempelrituelen, enzovoorts. De mitswot die specifiek te maken hebben met de tempel en het priesterschap zijn sinds de vernietiging van de tweede tempel in het jaar 70 niet meer toepasbaar. Dat geldt ook voor mitswot die om andere redenen niet meer kunnen worden toegepast, bijvoorbeeld mitswot die met het koningschap of de soevereine staat te maken hebben. Maar de mitswot die niet meer kunnen worden nageleefd, worden wel, dagelijks, door vrome Joden bestudeerd. Enerzijds als herinnering aan de tijd dat de tempel en de soevereine staat nog bestonden, anderzijds als voorbereiding voor de tijd dat deze mitswot weer kunnen worden nageleefd. Ze worden bovendien bestudeerd om de geest te scherpen en om analogieën te vinden die bruikbaar zijn bij het vinden van antwoorden op actuele problemen.

De uitvoerbare mitswot zijn in principe allemaal even belangrijk. Maar voor degene die ze naleeft, ligt dat natuurlijk anders. Voorschriften met betrekking tot seks, werk en voedsel krijgen religieus levende joden met de paplepel mee. Dat geldt ook voor voorschriften met betrekking tot de sjabbat (rust), feesten, momenten in de levenscyclus, zoals trouwen en sterven/rouwen. Voor buitenstaanders of seculier levende Joden ziet het jodendom er vaak heel 'wettisch' uit, om een venijnige negentiende-eeuwse Duitse kwalificatie te gebruiken. Maar leg de bestuursregels voor de Nederlandse overheid maar eens uit in een falende staat als Somalië, dan kijken de mensen je ook heel glazig aan. Als je ermee opgroeit is het vanzelfsprekend welke vissen wel en niet mogen worden gegeten, wat je wel en niet zegt tegen een rouwende, wanneer je wel en niet seks hebt als echtgenoten, wanneer de tv, computer, radio en telefoon uit gaat op sjabbat en wanneer die weer aan mogen op zaterdagavond.

Mitswot zijn er trouwens ook voor tal van niet-materiële zaken, zoals roddelen, kwaadspreken, kwetsen. Het juridische denken maakt bijvoorbeeld dat de rabbijnen heel precies definiëren welk taalgebruik destructief is. Zo komen ze bijvoorbeeld tot de waarschuwing voor positieve uitingen over iemand. 'Mijnheer A is geweldig, want hij voedt iedereen die daarom vraagt, zonder ooit iemand af te wijzen.' Totdat mijnheer A berooid is van zijn vermogen. Ook van liefdadigheid wordt heel precies aangegeven wat wel en niet kan, wat wenselijk is en niet wenselijk, wanneer men aan zijn verplichting heeft voldaan en wanneer niet. En zo dus over alle aspecten van het leven. Waarbij in het oog moet worden gehouden dat men altijd meer kan doen dan verplicht is, mits men de goede smaak in acht neemt en niet zelf-destructief handelt. En waarbij altijd in het oog moet worden gehouden dat de mitswot er zijn om te leven. Zodra het leven van een mens of van mensen in gevaar is, mogen alle mitswot terzijde worden geschoven. Moeten zelfs terzijde worden geschoven. Redden van het leven gaat boven alles. Vandaar de uitspraak: 'Wie een mensenleven redt, redt het universum.'

De mitswot moeten worden nageleefd, idealiter zonder de gedachte aan een beloning, hier op aarde of in de zogeheten *olam haba* (de komende wereld, die zowel de messiaanse tijd kan betekenen als een leven na de dood, waarvan het jodendom overigens geen voorstelling heeft). Men kan ook in de naleving tekortschieten, nalatig zijn of ze overtreden. Aangezien de mitswot bedoeld zijn om mens tegen mens, mens tegen God, God tegen mens, mens tegen de natuur, en de natuur tegen de mens te beschermen, betekent niet naleven van de mitswot een 'breuk' in de schepping. Toen de tempel nog stond kon de breuk (verwijdering) in de relatie tussen mens en God worden hersteld door inkeer en het brengen van offers. Sinds de tempel is vernietigd, hebben gebeden de offers vervangen. Op *Jom Kippoer* (Grote Verzoendag) wordt

de Eeuwige om vergeving gevraagd. Na een tiendaagse periode die met *Rosj Hasjana* (Joods Nieuwjaar) begint en waarin de zelfinspectie en de inkeer centraal staat. De idee is dat de Eeuwige op Jom Kippoer bepaalt wat er met een individu gaat gebeuren in het voorliggende jaar: leven of dood, indien dood, welke dood, rijkdom of armoede, gezondheid of ziekte. De cruciale zin in de Jom Kippoer-liturgie is: ‘*Tesjoewa* (inkeer/terugkeer), *tefila* (gebed) en *tsedaka* (liefdadigheid) kunnen het goddelijke oordeel veranderen.’

De breuk in de relatie tussen mensen kon, en kan nog steeds, worden hersteld door vergiffenis die men vraagt van degene die is benadeeld, beschadigd, beledigd, verwond en/of genoegdoeningen (schadevergoedingen bijv.) indien dat aan de orde is. Inkeer en de wens om de fout niet meer te maken, gaan daaraan vooraf. Voor de combinatie van inkeer en besluit tot het goede heeft het jodendom de term ‘tesjoewa’, feitelijk ‘terugkeer’ tot de door de Eeuwige voorgeschreven weg. Vergeving door de Eeuwige, of een plaatsvervanger, voor fouten begaan in de relatie tot een ander mens is niet mogelijk. Wat tussen mens en mens fout gaat, moet tussen mens en mens worden opgeruimd. Is de ander dood, dan is men te laat. Het is goed gebruik om vóór Rosj Hasjana, of tenminste vóór Jom Kippoer vergiffenis te vragen aan anderen. Die mogen twee keer vergiffenis weigeren. Weigert hij/zij een derde keer, dan gaat de ‘schuld’ op hem/haar over.

‘Zonde’ is als begrip zeker ook in het joodse denken te vinden, al was het maar omdat Joden altijd beïnvloed worden door hun niet-joodse leefomgeving. Maar strikt genomen zijn tekortschieten, nalatig zijn en overtreden gerelateerd aan concrete voorschriften (de mitswot). Dat maakt dat enerzijds het bewustzijn over welke fouten men kan maken heel groot is (het geweten is sterk uitgebouwd), maar dat men anderzijds niet is overgeleverd aan eindeloze gewetenswroegingen doordat men zelf bepaalt of men in de fout is gegaan of niet (met het gevaar dat men zichzelf ook in de knoop legt over vermeende fouten of eindeloos twijfelt of men wel echt iets goed heeft gemaakt). Hoewel Jom Kippoer de belangrijkste dag is in het joodse jaar, is het absoluut niet zo dat ‘zonde’ en ‘schuld’ als zwarte schaduwen over het leven hangen. Integendeel. Het einde van Jom Kippoer wordt als vreugdevol ervaren omdat men het vasten (niet eten, niet drinken) 25 uur heeft volgehouden en de hele liturgie met alles erop en eraan (veel collectieve uitingen van boetedoeningen) heeft gedaan. Bovendien wordt het vasten op Jom Kippoer gebroken met een feestelijke maaltijd, vaak in de huiselijke kring met familie, vrienden en kennissen. Er zijn tal van redenen waarom Joden het vaak psychisch moeilijk hebben, maar er raken opmerkelijk weinig Joden psychisch uit balans vanwege innerlijke gevechten met het geloof.

Het jodendom gelooft niet in de erfzonde, al gaat het mystieke jodendom er wel van uit dat er met de schepping iets mis is gegaan, waardoor er kwaad in de wereld is, dat moet worden ‘verlost’: naar zijn oorspronkelijke goddelijke bron moet worden teruggebracht. Tanach doet tegenstrijdige uitspraken over de mate waarin de kinderen te lijden hebben onder de foute daden van hun ouders of nog vroegere generaties. Het jodendom zoals het zich heeft ontwikkeld houdt het individu verantwoordelijk voor zijn eigen daden. Het is zich bewust van de gevolgen van verkeerd gedrag door het individu op het collectief, en probeert het in te dammen.

Ieder mens wordt geboren met zowel de neiging tot het ‘slechte’, de *jetser hara*, als de neiging tot het ‘goede’, de *jetser tov*. Aangetekend moet worden dat de *jetser hara* ons aanzet tot voortplanting (de eerste mitswa die de Eeuwige voorschreef), tot het bouwen van een huis, tot het werken voor een inkomen. ‘Slecht’ en ‘goed’ zijn daarmee in zekere mate relatieve begrippen. Desondanks, het gaat erom de *jetser hara* te overwinnen en zich alleen door de *jetser tov* te laten leiden. Een kind wordt steeds meer verantwoordelijk gesteld voor zijn

daden, zeker vanaf het zevende jaar wordt het geacht zijn verantwoordelijkheidsgevoel zodanig te hebben ontwikkeld dat het aanspreekbaar is. Vanaf twaalf jaar is een meisje joods gezien volwassen, vanaf dertien jaar een jongen. Dan zijn zij volledig verantwoordelijk voor het naleven van de mitswot.

Joden ervaren zich sterk als ‘zittend in hetzelfde schuitje’. Dat komt door de eeuwenlange discriminatie, haat en vervolging. Ook seculier levende en/of niet-religieuze Joden worden op zichzelf en op de gemeenschap teruggeworpen zodra het Jodendom of Joden zelf, waar ook ter wereld, worden aangevallen. In dat psychosociaal moeilijke bestaan geeft de idee een speciale band te hebben met de Eeuwige emotioneel soelaas. Voor sommigen wordt die speciale band ‘bewezen’ door het feit dat het Joodse volk in weerwil van alles in blijven bestaan, als bijna het enige volk met een ongebroken traditie van 3500 jaar. Wie Tanach goed heeft gelezen, weet dat het Joodse volk niet is uitgekozen omdat het een volk is dat in alle opzichten goed is, integendeel, het is gekozen door de Eeuwige om een leven te leiden dat door de Eeuwige is gewenst en dat een voorbeeld is voor andere volkeren. Met behulp van de mitswot. Daar slagen we natuurlijk niet in, maar, als ik het mag zeggen, daar slagen heel veel Joden wel in. Niet door de religieuze levenswijze tot in de puntjes na te leven, maar wel door de manier van in het leven staan, met een grote openheid naar de wereld, een grote belangstelling voor de manier waarop de schepping in elkaar zit en een grote behoefte om bij te dragen aan het leefbaar maken van het bestaan. De traditie heeft in al die 3500 jaar een beschaving voortgebracht waaraan ik dagelijks kracht en inspiratie ontleen en waar ik trots op ben.